

Az Est Gazetesi'nde I. Dünya Savaşı ve "Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı"

Sevgi Can Yağcı Aksel

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-4951-489X>

sevgicanyagci@gmail.com

Öz

Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, *Az Est* adlı Macar gazetesinde Osmanlı temsilini, "savaşın gölgesinde" adı verilen ve gelişmelerin gündelik yaşamdaki yansımalarına odaklanan haber kategorisi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Gazeteleri, zaman zaman gerçeklikleri yanlış, eksik ve yanlış tanımlasalar bile, toplumsal tarih açısından çözümlenmeye değer mecralar olarak kabul eden makalede, Avusturya-Macaristan veliahdına düzenlenen suikast ve savaşın cephelerinin yerleşiklik kazanmaya başladığı tarih aralığından (28 Haziran-1 Aralık 1914) seçilen seksen haber metni, betimleyici-niteliksel bir analize tabi tutulmuştur. Çalışma, gazetenin müttefik Osmanlı Devleti'ne ilişkin olumlu temsilini ortaya koymuş; ayrıca gazetenin, savaşın Babiali'den sokaklara İstanbul'daki yankılarını dikkatle izlemiş ve yansıtmış olduğu da saptanmıştır. Araştırma sonucunda, gazetelerin uluslararası siyasette ve kamuoyu oluşturmada oynadıkları rol ve bunun yanı sıra gazete haberlerinin 1. Dünya Savaşı literatürüne, Türkiye tarihine, Türk-Macar ilişkilerine ve Orta Avrupa-Macar medya tarihine katkı sunma potansiyeli açıkça görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, *Az Est*, Macar medyası, Osmanlı İmparatorluğu

•••••

Makale geliş tarihi: 25.10.2021 ■ Makale kabul tarihi: 28.3.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 11-42

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306638

The First World War and “Turkey’s Armed Neutrality” in the Newspaper Az Est

Sevgi Can Yağcı Aksel

Ankara University Language and History-Geography Faculty

<https://orcid.org/0000-0003-4951-489X>

sevgicanyagci@gmail.com

Abstract

This study aims to analyze the representation of the Ottoman Empire in the Hungarian newspaper *Az Est* at the beginning of the WW1. Treating newspaper stories as a significant historical source while acknowledging that they may misrepresent events, this article is interested in news “in the shadow of the war” rather than news directly about the armed conflict, and it thus focuses not on the news from the front lines but rather on the war’s reflections in daily life. Eighty news articles were selected between the dates of the assassination of the Austro-Hungarian heir and the stabilization of the parties and the war fronts (28 June–1 December 1914). These were then subjected to descriptive–qualitative analysis. This analysis revealed that the allied Ottoman state was often portrayed positively in the news, and that the news reflected the war’s echoes in Istanbul, from the Ottoman Porte to the streets of the city. This study argues that these reflections of the war in the media played a key role in representing events and shaping public opinion and in not only reflecting but also influencing international politics. It further argues that newspaper analyses like this one can make significant contributions to the scholarship on the WW1, Turkish history, Turkish–Hungarian relations, and Central European and Hungarian media history.

Keywords: WWI, *Az Est*, Hungarian media, Ottoman Turkey

• • • • •

Received: 25.10.2021 ■ Accepted: 28.3.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 11-42

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306638

I. Dünya Savaşı'nın çektiği ilgi kısmen "yüzyıl dönümü"ne ilişkin genel bir duygudan kaynaklanmaktadır: 20. yüzyılın başlarındaki olaylar hem aile tarihlerimizden dolayı hem de daha kamusal çeşitli kanalların etkisiyle bize adeta dokunabileceğimiz kadar yakın görünüyor.

(Winter vd. 2018, 3)

Osmanlı İmparatorluğu'nun, dört yüzyıldan fazla bir süredir başat bir güç olduğu Avrupa'dan atılması, modern tarihin önemli dönüm noktalarından birine işaret ediyor; Avrupa ve Ortadoğu için sonuçlarını hâlâ sindirmemiz gereken bir dönüm noktası.

(Aksakal 2008, 1)

Dünya tarihinin küresel ilk büyük savaşı Birinci Dünya Savaşı'dır. Ülkelerin bütün kaynaklarını seferber ettiği, her bireyin doğal asker sayıldığı (akt. Eker 2015, 38) "savaşları bitirecek olan savaş" (Wells 1914), Osmanlı İmparatorluğu tarafından "Harbi Umumi" olarak nitelendirilir. Savaşla fitili ateşlenen büyük ideolojik ve ulusal çatışmalar çağa iz bırakmış (Winter vd. 2018, 3); o ana

kadar dünya tarihine yön vermiş olan, içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu imparatorlukların parçalanmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin özellikle Orta Avrupa'ya yönelik genişlemeci tutumunu, Avrupa dikkatle izlemiştir (Fodor 2016, 9). "Fiziksel olarak Avrupa'da, ruhları Avrupa dışında" olan "Türklerin Avrupa için her zaman büyük rakipler, baskın ötekiler olarak kabul edilişi" (Neumann 2007), İstanbul'un fethinden (1453) itibaren Avrupa deneyimine ve düşüncesine bıraktıkları büyük izler (Çırakman 2005, 1) ve Hristiyanlığın karşısına çıkardıkları İslam kimliği söz konusu ilgiyi beslemiştir.

"Büyük devletlerin koşar adım gittikleri büyük yangında" Babıali'nin tutumunun nasıl olacağı merakla izlenmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkanlarda uğradığı başarısızlıklardan zayıflamış olsa bile, güçler dengesindeki ağırlığıyla süreci etkileyebileceği (Mantran 1995, 272) öngörülmüştür.

Bu çalışma, savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Macaristan'ın¹ önemli gazetelerinden *Az Est*'te [Akşam], Türkiye'nin temsiline odaklanan bir inceleme olarak tarif edilebilir. "Günlük siyasi gazete" ibaresiyle yayımlanan ve aynı zamanda yeni gelişen bulvar gazeteciliğinin ilk büyük temsilcisi olarak kabul edilen *Az Est*, savaşta beş yüz bin tiraja ulaşan, yaygın muhabir ve dağıtım ağına sahip başlıca gazetelerden biri (*Az Est*, 2020) olduğu için seçilmiştir.²

Makalede³ savaşın başlangıç dönemine; Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesinden tarafların ve savaş cephelerinin yerleşik bir hal

•••

- 1 Avusturya-Macaristan birlikleri savaşta Çanakkale'de, Mısır Seferi'nde, Filistin Cephesi'nde, Galiciya'da yan yana savaşmış, "topçular, sağlık çalışanları, ulaştırmacılar, telsiz-telgraf-telefoncu muhabireciler, teknik elemanlar, su bulucular, kuyu kazıcılar, kayakçılar, Çigan ve bando takımından oluşan en az yedi bin kişi Osmanlı topraklarında bulunmuştur" (Saral ve Saral 2020, 11).
- 2 *Pesti Hírlap*, 1. Dünya Savaşı'nda *Az Est*'ten sonra yarım milyon tiraja erişen ikinci gazete olarak anılmaktadır (Buzinkay 1993,92)
- 3 Bu makale 2019-2020 TÜBİTAK BİDEB 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında, Macar Bilimler Akademisi-Hümaniter Bilimler Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Pál Fodor'un danışmanlığında gerçekleştirilen çalışmanın verilerinden oluşturulmuştur. Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı ve sonrasına Türk imgesinin Macaristan'daki dönüşümünü konu alan araştırma kapsamında bu makale, farklı Macar gazetelerinin ele alınacağı karşılaştırmalı çalışmaların ilk adımı olarak tasarlanmıştır. Uzun vadeli plan, farklı ülkelerden gazetelerin de sözü edilen çalışmalardan çıkartılacak ölçekler doğrultusunda karşılaştırmalı incelemelere tabi tutulmasıdır.

alışına değin (28 Haziran- 01 Aralık 1914) yaşanan gelişmelerin haberlerdeki temsiline odaklanılmıştır.

Gazetelerin yanlı gerçeklik kesitleri sunmalarının yanı sıra bilerek ya da özensizlikten olgusal hatalar barındıran haberler içerebildiklerini göz ardı etmeyen bu betimleyici-niteliksel incelemede, gerçekliğin açığa çıkarılmasından ziyade temsilini yansıtabilme amaçlandığından, söz konusu hatalar ifade edilen durumu örnekleyebilmek için haberlerde anıldığı biçimde korunmuş, konuyla ilgili kısa açıklamalara dipnotta yer verilmiştir. Seçilen seksen haberin dönemin basın rejimine, Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşın gündelik yaşamdaki izlerine ve Türk-Macar ilişkilerine ilişkin veriler sunacağı düşüncesinden hareketle, gazetelerin tarih çalışmalarına veri sunma potansiyeli ve medyanın toplumsal gerçekliği aktarma, yönlendirme ve dolaşıma sokma rolü, Orta Avrupa'dan bir örnek aracılığıyla irdelenmiştir. Çalışmada sıcak çatışmalar ve cephe haberlerinden öte bunların toplumsal yaşamdaki izleri odağa alınmış, *"savaşın gölgesinde"* yaşananları aktaran haberlere ağırlık verilmiştir. Haberlerin Macarcadan Türkçeye aktarımı yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Macar Bulvar Gazeteciliği ve Az Est

Tarihsel bilgi söz konusu olduğunda yeni kaynaklar, yeni ya da farklı bakış açıları her zaman yorumda tadilata yol açabilir (Romsics 2018, 19). Bu bağlamda gazeteler, tarih yazımına konu olan büyük olayların adım adım gelişimini, olup bitene yaşadıkları dönem verilen tepkilerin incelenebilmesini olanaklı kılan, ait olduğu döneme ilişkin atmosferi bütün canlılığıyla aktaran kaynaklardır. Her ne kadar tarihsel gerçekliklerin kaydı ve yorumu açısından tarihsel bir sorumluluk ve misyon üstlenen gazete haberleri tarih yazmakta tek başlarına yeterli olmasalar da *"muhabirin gözü, kalemi, metni, tarihin belki de çoğu kez birinci basamağını oluşturmaktadır"* (Girit 2016, 295).

Basın rejimini ve gazeteyi toplumsal gerçekliklerle birlikte anlamak, *"salt arşiv malzemesine indirgenen gazetelerin tarihsellik içinde görünmez olmasına"* fırsat vermeyerek onu *"toplumsal tarihin ve toplumsal anlam üretiminin bir parçası"* (Taş 2012, 59) olarak kavrayabilmeyi de mümkün kılmaktadır. *Az Est*'in yerleştiği toplumsal ve siyasal atmosferin haberlerle bağını göz ardı etmemek; dönemin yayıncılık anlayışını, haber kaynaklarını, mevcut teknolojik olanaklarını betimleyebilmek bu bağlamda önem taşımaktadır.

İkili monarşi döneminde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun iki başkentli sistemi içinde Macar kimliğinin giderek güçlendiği süreçte reform hareketleri, dilde, eğitimde, başka yasal düzenlemelerde (Güngörmüş 2010, 60) ve elbette medya sistemi içinde kendini göstermiştir. Gazetelerin piyasaya açılışı anlamına gelen ve daha yaygın bir okuyucuya seslenebilmek için siyasi bağlardan uzak olduklarını, düşük fiyatla bütün vatandaşlar için bilgiye eşit erişim sağladıklarını, gazetecilik anlayışına yenilik getirdiklerini ilan eden (Taş 2012, 63-64) bulvar gazeteciliği, 1900'lerin başında Macar basınında daha çok satış yeri ve biçimine işaret ederek kullanılmış, 1867 yasasıyla gazetelerin sokakta dağıtımına izin verilmesiyle, gazeteler başta Budapeşte'nin büyük bulvarı Andrásy olmak üzere cadde ve sokaklarda satılmış ve gazete müvezzileri, yeni meslek erbapları olarak sektörde yerini almıştır (Fóti 2021).

Habár Mihály tarafından 1896'da hayata geçirilen ve siyasi içerikten görece uzak haberleri halka ulaştırmayı hedefleyen *Friss Újság* [Taze Haber] türün ilk örneklerinden biri olarak, on yıl içinde yüz bini aşkın tirajıyla önemli bir okur kitlesi edinmiştir. Aynı yıl Rákosi Jenő ve Zilahi Simon tarafından çıkarılan *Esti Újság* [Akşam Gazetesi] sokaktan başka yerde satılmayan ilk gerçek bulvar gazetesi olarak adlandırılmıştır (Buzinkay 1993, 92; "100 Éves Az Első." 2016). Yasal düzenlemeler doğrultusunda satış sırasında gazetenin adı ve fiyatı telaffuz edilebilmiş, içerik hakkında bilgi verilmemiştir ("100 Éves Az Első." 2016). Sansasyonel içeriğin satışı etkilemesi böylelikle denetim altına alınmaya çalışılsa da ilgi uyandıran sokak satış teknikleri, okuru kendine çekmeyi başarmıştır. Zaman içinde sansasyonel basın diyebileceğimiz, mahrem alanın konu edilmesine yer veren ve Amerika'daki örneklerini andıran, Braun Sandor'un çıkardığı *A Nap* [Güneş], 1904'te yayın hayatına başlar. Sıralanan gazetelerin tirajı 1907'de iki yüz bini bulurken ("100 Éves Az Első." 2016), bu türün en çok okunan gazetesi, deneyimli gazeteci Miklós Andor⁴ (1880-1933) tarafından 1910 yılında çıkarılan *Az Est* olacak, gazete dört yüz bin tirajla rakiplerini geride bırakacak (Buzinkay 1993, 92), dünyadaki başarılı örnekler

•••

4 Gazeteciliğe 1901'de *Magyar Szó*'da başlayan, ertesi yıl *Pesti Napló*'nun ekonomi servisinin başına geçen ve 1910'da *Az Est*'i kuran Yahudi gazeteci Miklós Andor (Frenyó 2013; "Az Est folyóirat." *Mandab*, 2022), *Nyugat* Yayınevi'nin de ortaklarından (Fenyó 1987, 41). Finansal alanda güçlü bağlantıları ve becerisi olan Miklós, gazeteye yüz bin kron kredi ile sağlam bir sermaye oluşturmuştur (Pynina 2020, 315). Dönemin en büyük kitap ve gazete yayıncısı olan Athenaeum'un sahibi Miklós, *Pesti Nap*'ı da satın alarak üçlü bir medya grubunun patronu olur. "Konzervatif liberal" olarak da tanımlanan *Az Est* siyasi atmosferde her zaman odakta yer almış (Bodó 2021), 1920'lerin en önemli basın gücü Triannon'un yeniden görüşülmesini isteyen, Istvan Bethlen'in siyasetine de yakınlık duyan Rothermere'in (Kádár 2006) önerilerine de destek vermiş (Frenyó 2013), Londra'ya giderek kendisiyle bizzat görüşmüştür (Magyar Zsido Lexikon 2022). Gazete 1923 yılında, Yahudi karşıtı hareketlerin arttığı dönemde bombalı bir saldırının da hedefi olmuştur (Bodó 2021).

arasında sayılacaktır (Fóti 2021). *Az Est*'in bu başarısı, gazetenin üslup ve teknik açısından getirdiği yeniliklerin (Lengyel 2022, 986) yanı sıra yürüttüğü görkemli reklam kampanyaları⁵ ile de açıklanmaktadır (Buzinkay 1993, 92).

Görsel 1: Az Est Reklam Afişi:
"Az Est her şeyi görür, her şeyi duyar, her şeyi yazar"

Görsel 2: Miklós Andor ve mesai arkadaşları, genel yayın yönetmeni odasında⁶

Büyük gelişmeleri suç, cinayet, doğal afet ve magazin haberleriyle benzer bir dille sunan (Fóti 2021), tersten ifade edersek cinayet, adi suç ve gündelik olayları dünyayı ilgilendiren büyük haberler gibi aktaran (Horváth 2011, 91) gazete, tasarımdaki yenilikler, öğle saatlerinde baskıya verilip aynı gün taşraya da ulaştırılması, tek bir siyasi parti güdümünde hareket etmemesi, tek sütunluk baş yazısının kanaat oluşturmak konusundaki gücü, savaş sürecindeki haberciliği, yaygın temsilci ağı ve haber kaynakları sayesinde yarım milyon tiraja ulaşmıştır (*Az Est*, 2020).

Az Est'in başlıca haber kaynakları

Gazetenin yaygın temsilcilikleriyle, muhabir istihdamıyla ve özel haber kaynaklarıyla (sıradan insanların görüşlerine, tanıklıklarına başvurmak dahil) geniş bir haber alma ağından yararlandığı söylenebilir.

Savaşın başında *Az Est* muhabirlerinin faaliyet gösterdiği kentlerin başında şunlar yer almaktadır: Atina, Belgrad, Berlin, Budapeşte, Bükreş, Rijeka, Cenevre, İstanbul, Londra, Münih, Paris, Prag, Roma, Rotterdam,

•••

5 Reklam panoları, on binlerce el ilanı, çığırkanların performansı, kafelere yapıştırılan afişler, 1910'un 15 Nisan'ında yepyeni bir gazetenin çıkacağını gösterişli bir biçimde duyurmuştur (Buzinkay 1993, 92).

6 **Görsel 1:** https://mandadb.hu/tetel/736374/AZ_EST_folyoirat_szines_szamolocedula Macar Ulusal Dijital Arşivinden (Magyar Nemzeti Digitalis Archivum)

Görsel 2: <https://www.magyarurir.hu/hirek/az-est-lapok-szekhaza>

Saraybosna, Sofya, Stockholm, Novi Sad [Újvidék], Viyana. Gazetenin, kaynaklarını zaman zaman “özel haber kaynağı”, “sanayi ve ticaret çevreleri”, “diplomasi çevresi”, “siyasi çevreler” gibi muğlak ifadelerle andığı da görünmektedir.

Pek çok Avrupa kentinde muhabirleri aracılığıyla haber toplamasının yanı sıra öne çıkan uluslararası haber ajanslarından ve yabancı gazetelerden beslendiği de görülmektedir. Yararlanılan uluslararası haber ajansları şöyle derlenebilir: Fransa: *Havas* (Paris), Macaristan: *MTI* (Budapeşte), Türkiye: *Osmanlı Milli Telgraf Ajansı* (İstanbul), Rusya: *Petersburg* (St. Petersburg) *Telgraf Ajansı*, İngiltere: *Reuters* (Londra), Danimarka: *Ritzau Ajansı* (Kopenhag), İtalya: *Stefani* (Torino), Almanya: *Wolff* (Berlin), Avusturya: *Neue Freie Presse* (Viyana).

Az Est'in sık atıf yaptığı yabancı gazeteler ise şöyle sıralanabilir: “Fransız Basını” (Genel ifade), “Rus Gazeteleri” (Genel ifade), “Türk Gazeteleri” (Genel ifade). Avusturya: *Arbeiter Zeitung* (Viyana), *Reichspost* (Viyana), Türkiye: *Deutsche Tageszeitung* (İstanbul), *Agence Osman*, (İstanbul), *Osmanischer Lloyd* (İstanbul’da yayımlanan Alman gazetesi), *Tanin* (İstanbul), *İkdam* (İstanbul). Almanya: *Fremdenblatt* (Hamburg), *Kölnische Zeitung* (Köln), *Neueste Nachrichten* (Dresden), *Reichsanzeiger* (Berlin), Rusya: *Novoje Vremja* (St.Petersburg), *Utro* (Moskova), *Russkievedomosti* (Moskova), İngiltere: *Daily Mail* (Londra), *The Times* (Londra), Sırbistan: *Politika* (Belgrad), Sırp devlet resmi gazetesi, *Srbske Novine*, Bulgaristan: *Echo de Bulgaria* (Sofya), İtalya: *Giornalea’Italia* (Roma), *Corriere delle Puglie* (Bari), *La Stampa* (Torino), Fransa: *Journal des débats* (Paris), Romanya: *Universul* (Bükreş).

***Az Est*'te haber sunumları**

Savaşa Doğru: “Veliaht Çift Siyasi Cinayet Kurbanı”

Pazar günü öğleden önce saat 11’de, Saraybosna’da Sırp öğrenci Gavro Princip iki revolver atışıyla Monarşiyi veliahtsız bıraktı. Veliahdın ve eşinin öldürülüşüne ilişkin bu elim haber, saat on dörtte, Macar başkentinin dört bir yanında yankılandı (“A Tronörökös.” *Az Est*, 29 Haziran 1914, 1).

Bosna cinayetine müteallik tahkikat hitâm bulmuştur. Sırbistan’ın mes’uliyeti tahakkuk ediyor. Avusturya-Macaristan efkâr-ı umumiyesi hariçte zan ve tahmin olduğundan ziyade müteheyyiçtir.” Bâb-1 âli Hariciye Nezâreti Şifre Kalemî-Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa’nın telgrafı (“Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi.” 2013, 22).

Gazetenin büyük bölümü suikasta ayrılmıştır. Saraybosna sokaklarında Bosnalı Sırplar karşıtı gösteriler, Hırvat ve Müslüman gençlerin Sırp gençlerle çatışmaları, Sırlara ait evlerin ve dükkanların saldırıya uğraması, Mostar'ın Türkler tarafından ateşe verildiği haberlerinin yarattığı heyecan, Türk bey ve ağalarının, Sırp köylülerinin saldırılarından endişe duyarak aileleriyle yazlıklardan ayrılması, Hotel Europe'un, Büyük Sırbistan Hareketi'nin öncülerinden olduğu iddia edilen sahibinin tutuklanması ve evinde on adet bomba bulunduğuna ilişkin doğruluğu henüz sınanamayan duyular haberlerde aktarılır ("A szarajévoi rémnapok." *Az Est*, 1 Temmuz 1914, 2). "Ağır bir hastalıktan henüz kurtulmuş olan yaşlı Krala" oğlunun acı haberinin verilmiş anı, veliahdın son yolculuğunun ayrıntıları, ölmeye önce bir Macar satıcıyla sohbet edişi ("A trónörökös utolsó." *Az Est*, 1 Temmuz 1914, 3) haberlere konu olur. Haberler duygulara seslenen ayrıntılarla da sunulmaktadır.

Suikastın akabinde Fransız basınının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu karşısında konumlanması, "Fransız Basını Saldırıyor" başlığıyla haberleştirilir. Haberin alt başlığında *Le Temps*'in Sırpların Avusturya'nın mateminden⁷ sorumlu tutulamayacağı, sorumluların son yıllarda yaşanan gelişmeler olduğu görüşü duyurulmaktadır ("A Francia sajtó." *Az Est*, 3 Temmuz 1914, 1).

Belgrad'daki *Az Est* kaynakları Sırp muhalif gazetelerinin kışkırtıcı bir tavır sergilediklerini, bu nedenle Sırp Basın Bürosu Şefi Stefanoviç Vilovszky'nin Belgrad'daki gazetelerin genel yayın yönetmenlerini toplayarak gerginliği tirmandırmamak konusunda uyardığını aktarmaktadır ("Ideges Nyugtalanság." *Az Est*, 3 Temmuz 1914, 9).

Suikastı takip eden günlerde⁸ faillerin ifadeleri ("Princip Elmondja." *Az Est*, 10 Temmuz 1914, 2), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a karşı atacakları diplomatik adımları tartıştıkları süreçler, Büyük Sırbistan Hareketi tehlikesine yönelik Sırbistan'dan talepler, Sırbistan'ın Rusya'ya ve Balkan İttifakı'na güvenerek "Bosnalı Sırpları kurtarma" hayali kurmaktan vazgeçirilmesinin önemine ilişkin haberler ("Szerbia Nyiltán Mondjon Le." *Az Est*, 10 Temmuz 1914, 3), gelişmelerin Macar ekonomisine ve iç siyasetine

•••

7 1906-1908 Domuz Savaşı ve sonrasında yaşananlara atıf yapıldığı düşünülebilir. Fransız basınının tutumu bu bağlamda değerlendirilmelidir.

8 Hakemin BBC yapımı *37 Days* adlı belgeseli de hatırlatarak andığı bu kritik süreç, gazetede temkinli bir biçimde izlenmiş, Dış İşleri Bakanı Kont Berchtold'un açıklamalarına ve ağırlıklı olarak çifte monarşinin toplantılarına ve toplantılarla ilgili öngörülere yer verilmiştir.

yansımaları (“Ezer Milliót, *Az Est*, 16 Temmuz 1914, 1), Almanların ve Slavların alacağı tavrın dünyanın geleceğini belirleyebileceğine ilişkin öngörüler, yayılan yalan haberlerin Budapeşte’de ve Belgrad’da yol açtığı infial ve bir türlü normalleşemeyen gündelik yaşama ilişkin tespitler (“Hazug, Véres.” *Az Est*, 15 Temmuz 1914, 1) ele alınmıştır.

Bekleyiş, Avusturya-Macaristan’ın, 23 Temmuz 1914’te, saat 18.00 sularında Sırbistan’a ultimatoma vermesiyle son bulur. Avrupa halkları için yeni bir dönemin eşiğinde soru şudur: “Savaş iki ülke arasında sınırlı kalacak mıdır yoksa alevler diğer ülkelerin çatılarına da sıçrayacak mıdır?” (“Izgalmasabb Napja.” *Az Est*, 26 Temmuz 1914, 1).

Romsics, bir aydır tedirginlik içinde bekleyen Macar halkının ortak duygusunu yansıttığı düşüncesiyle topçu subayı olmaya hazırlanan yirmi beş yaşındaki mühendisin sözlerini aktarır: “Sırbistan’ın kararı ne olursa olsun bu uzun belirsizlikten çok daha katlanılır olacaktır” (Romsics 2018, 51).

Cevap ekspres baskı ile duyurulur. Sırbistan “talepleri yerine getirmeyecek (“Szerbia Nem.” *Az Est*, 26 Temmuz 1914, 1), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu “sözle anlatamadığını silahla anlatacaktır” (“Részbeni Mozgositás.” *Az Est*, 27 Temmuz 1914, 1).

Az Est, diplomatların, “daha önce görülmedik biçimde dalgalanan Avrupa halklarının denizinde” formüller üretmek için çırpındığını, yeni ittifakların oluştuğunu, eski ittifakların sağlamlaştırılmaya çalışıldığını, orduların hazırlandığını, halkların korku içinde düşmanın gücünü, dostunun desteğini sınadığını ve “bu panik ortamında dalgaların ortasında sapasağlam duran yegâne kayanın üçlü ittifak olduğunu” yazar (“Európa Néptengere.” *Az Est*, 29 Temmuz 1914, 1).

Belgrad bombalanır. Muhabir, gece 12.00’de köprüdeki çatışmaları duyunca istasyona koştuğunu, yoldayken Zemun’da çakan ışıkların Belgrad’ı aydınlattığını, suda savaş gemilerinin yüzdüğünü, istasyonun ise askeri emirle karartıldığını anlatır: “Saat 1.30’da İstasyonu açtılar, istasyon şefinin izniyle içeri girdim... Telgrafımı titrek lambanın ışığında çektim. İstasyon şefi bütün dünyanın olayları telgrafımla öğreneceğini söyledi” (“Döntsenek a Fegyverek.” *Az Est*, 29 Temmuz 1914, 1). “Kritik saatler” başlamıştır (“Válság a Világ.” *Az Est*, 1 Ağustos 1914, 1). Rusya 31 Temmuz’da seferberlik ilan eder, bu hamleyi savaş ilanı kabul edeceğini önceden ifade etmiş olan Almanya, 1 Ağustos’ta Rusya’ya savaş açar. 3 Ağustos’ta Almanya Fransa’ya, 5 Ağustos’ta ise İngiltere Almanya’ya savaş ilanı edecektir. Gelişmeler 6 Ağustos’ta

manşetten duyurulur ("Anglia Megüzente." *Az Est*, 6 Ağustos 1914). Avrupa halkları "silahlarını kuşanmış beklemekte", Fransa ve İngiltere'nin birlikte hareket edecekleri anlaşılmaktadır ("Nincs Európa." *Az Est*, 6 Ağustos 1914, 1). *Az Est* ise tavrını şöyle ortaya koyar: "Savaş kaçınılmazsa, en azından kendi adımıza güçlü ve gerçek bir dostun yanında saf tuttuğumuz için mutluyuz" ("Nincs Európa." *Az Est*, 6 Ağustos 1914, 1).

Kısa süre sonra Türk Hükümeti'nin bir İngiliz gemi fabrikasına sipariş ederek yaptırdığı zırhlıya⁹ İngilizler tarafından el konulduğu, *Osman Sultan* adı verilecek olan geminin bedelinin Türklere iade edileceğinin söylendiği, Osmanlı yönetiminin olayı uluslararası bir hak ihlali olarak görerek tazminat talebiyle işlem başlattığı aktarılmıştır ("Angliának, *Az Est*, 9 Ağustos 1914, 2). Osmanlı İmparatorluğu da bundan böyle haberlere konu olacaktır.

"Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı"

1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan edilmiş olması, bir anlamda Birinci Dünya Savaşı'na dönüşecek olayların da ilanı olmuştur (Aksakal 2008, 91). 3 Ağustos'ta ilan edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişine değin geçerli olan "tarafsızlık" döneminde, Osmanlı'nın başkentinde Alman varlığı giderek artmış ve bu, Osmanlılar ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmiştir (Aksakal 2008, 91). Babıali'nin bir İngiliz-Osmanlı ittifakından çok Almanya ile yakınlaşması, hesaplarını ve hassasiyetlerini yansıtmaktadır (Aksakal 2008, 91). Osmanlı liderleri, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını İngiltere ile iş birliği yaparak elde etme umutlarını kaybetmişlerdir. Avrupa'da gerilim tırmanırken tarafsız kalmak, Osmanlı İmparatorluğu açısından seçenek olmaktan çıkar, imparatorluğun uzun vadeli güvenliğinin ve ekonomik gelişiminin ancak Berlin ile ittifak yoluyla sağlanabileceğine inançlar artar (Aksakal 2008, 92).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kez haber başlığında yer aldığı 14 Ağustos 1914'ten itibaren yoğun bir diplomasi trafiğinde, askeri hazırlıkların hızlandığı da bilinmektedir. Haberlerdeki tematik eğilimler savaş ihtimalinin ve gelişmelerin toplumsal gündemi belirlediğini göstermektedir.

Haberde Sultan'ın ordudan "Balkan Savaşlarındaki lekeyi" silmesini talep ettiği hatırlatılmış, bunun bir müdahale hazırlığı olabileceği düşünülmüştür ("A Balkani Allámok." *Az Est*, 14 Ağustos 1914, 1-3).

•••

9 Söz konusu krizde İngilizler tarafından iki zırhlı gemiye el konulduğu bilinmektedir. Haberde *Reşadiye* Zırhlısından söz edilmemiştir.

17 Ağustos, *Az Est*'in Türkiye'yi manşete taşıdığı ilk gündür. "Türkiye'nin silahlı tarafsızlığı" başlıklı haberde, tarafsızlığını ilan etmesine karşın askeri hazırlıklar içinde olan ülkenin durumuna ilişkin İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ifadeleri aktarılır. Rus gemilerinin boğazlardan serbest geçiş talepleri, Türk ordusunun ve donanmasının seferberlik hazırlığı için temel gerekçedir ("Törökország Fegyveres." *Az Est*, 17 Ağustos 1914, 1).

Alman savaş gemileri *Goeben* ve *Breslau*'nun¹⁰ 10 Ağustos'ta İstanbul'a gelişinin, tarafsız görünen Türkiye'nin savaşa gireceğinin sinyali olduğu söylenebilir (Aksakal 2008, 91). Osmanlı halkı gemilerin alınışını bir zafer edasıyla kutlamıştır (Aksakal 2008, 118). Sokaklara, vitrinlere gemilerin resimlerinin asıldığı ve halkın duyduğu minnettarlığı böylelikle ifade ettiği, İngilizlerle yaşanan gemi krizinin yarattığı hayal kırıklığının Almanların jesti sayesinde yerini büyük bir coşkuya bıraktığı ("Törökország Új." *Az Est*, 22 Ağustos 1914, 4), Rusya'nın ve Fransa'nın Türk Hükümeti'ni Rus gemilerinin boğazlardan geçişine izin vermeye zorlayıcı adımlarının gerilimi tırmandırmaya devam ettiği haberde yer bulur ("Törökország Új." *Az Est*, 22 Ağustos 1914, 4).

Savaşın eşliğinde, siyasi gelişmeler kadar ekonomik yansımalar da haberlere konu olmuş, temini zor ürünler için pahalılıktan söz edilebileceği, et fiyatlarında kayda değer bir artış olmamışken pirincin¹¹ pahalılandığı, demiryolları askeri sevkiyatta kullanılmazsa taşraya gıda nakliyatının kolaylaşacağı belirtilmiştir ("Törökország Új." *Az Est*, 22 Ağustos 1914, 4).

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki gemi krizi sürerken, Almanların zafer haberleri, İstanbul'da, özellikle Avusturya-Macaristan ve Alman topluluklar içinde de büyük sevinç yaratır ("A Német Győzelem." *Az Est*, 24 Ağustos 1914, 1).

•••

10 Aksakal (2008, 110), gemilerin Osmanlı'ya verilmesinin İtilaf Devletlerinin savaş ilan etmeleri ihtimalini doğurduğunun Osmanlı tarafından öngörüldüğünü, Büyükelçi Wangenheim'in de Berlin'de meslektaşlarını bu konuda uyardığını aktarır. Osmanlılar bu gemileri donanma kapasitelerini ve Boğaz'daki savunma mevzilerini güçlendirmek için istemişler, Ruslara karşı saldırı amaçlı kullanmayı düşünmemişlerdir (Aksakal 2008, 116). Wangenheim Çanakkale Boğazı güvenceye alınana değin gemilerin Karadeniz'e girmemesi gerektiğini belirtmiştir (Aksakal 2008, 118).

11 1280 gram pirinç 1.40 korona (Avusturya-Macaristan'ın o zamanki para birimi) olarak ifade edilmiştir.

Güç Koşullarda Gazetecilik

Almanya'nın zaferlerinin haberlerde öne çıkarken medyanın savaştaki stratejik önemi de belirginleşmektedir. Savaş, bilgilerin işlenişini ve sunuşunu denetleyen yeni yapıların oluşmasına yol açmıştır. ("Az Osztrák Magyar." *MTMI*, 21 Ağustos 2014). Diğer ülkelerde olduğu gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da Askeri Basın Merkezi başat bir rol üstlenmiştir. Merkez kısa süre içinde kendi bünyesinde bir "sanat grubu" *Kunstgruppe / Művészetszport* oluşturmuş, sanatçıların gazetecilerle birlikte savaşa dair izlenimlerini kayda geçirmeleri sağlanmıştır (Magyar Múzeumok, 2014). Gazete editörlerinin ve çalışanlarının bizzat savaş alanlarına indiği, matbaaların kâğıt temin edemediği, dergi ve gazete nüshalarının azaldığı süreçte (Altaylı 2015, 68), oto sansür, sansür mekanizmalarının yanı sıra ("Jelentés a sajtó" *Az Est*, 16 Eylül 1914, 1) posta ofislerinin kapanması gibi gelişmeler, muhabirlerin "haber geçme"lerini de güçleştirmektedir:

Gazetecinin dramı diye bir şey varsa şu an yaşadığım şey tam da budur. Telefon yok, telgraf yok, tren Saraybosna'dan Budapeşte'ye 28 saatte gidiyor. ...Oysa hayatımın en ilginç günlerinden birini yaşadım, anlatılanları dinledim; fırtınalı, şimşekli, yüzyılları kaplayacak kara bulutlarıyla bir dünya tarihi yazılıyor ("Jelentés a sajtó." *Az Est*, 16 Eylül 1914, 1).

Alıntıda sözü edilen, suikast davasıdır. Suikastı gerçekleştiren Princip, Çavrinoviç ve arkadaşlarının yargılandığı davaya ilişkin¹² (Pásztor 1914, 4), sanık ifadelerine yer verilir. Faillerin siyasi gerekçelerinin, Kral Ferdinand'a düşmanlık duyma nedenlerinin yanı sıra Çavrinoviç'in yola çıkarken yaşlı annesiyle vedalaşması, son parasıyla aldığı çiçek ve tüm bunları "gözlerinde yaşlarla" anlatması gibi, duygusal ayrıntılar haberde aktarılır. Çavrinoviç ifadesinde şöyle demiştir: "Veliahdın o son bakışlarını asla unutamıyorum." (Pásztor 1914, 4).

Princip ise suikastı nasıl planladıklarını anlatırken, Çulağa Bukavac adlı bir Türk öğrenciden söz etmiş, o ana kadar hiç adı anılmamış bir Türk öğrenciden söz edilmesi Türkleri zan altında bırakmaya yönelik bir strateji olarak sorgulanmıştır (Pásztor 1914, 4).

••• Aynı günlerde, bir diğer suikast haberinde başka bir Türk'ten daha söz

12 Soruşturma delilleri hızla toplanır; iddianame hazırlanır; asıl duruşma, Alois Kurinaldi (Luigi von Curinaldi) başkanlığında 12 Ekim'de yapılacak, "Genç Bosnalılar" vatana ihanet suçuyla yargılanacaktır (Turanjanın 2016).

edilmektedir. Bükreş'te Romanya Kralı I. Karol'un cenaze töreninde, İngiliz milletvekilleri Noel Buxton ve kardeşi Charles Buxton saldırıya uğramıştır (Veszi 1914, 5). Hasan Tahsin takma adlı Osman Nevres, olayın tek suikast zanlısı olarak tutuklanmıştır (Nehir ve Bulut 2021, 258). Hasan Tahsin Recep Efendi¹³ tarafından yaralanan Buxton kardeşlerin uzun süredir Türk karşıtı Balkan birliği projesini destekledikleri bilgileri de belirtilir (Veszi 1914, 5).

Türkiye'de Savaş Hazırlıkları ve Cihat İhtimali

Ertesi günkü gazetede *Daily Mail*'e atıfla "Goeben ve Braslau Savaşta" başlığıyla bir haber yayımlanır. Deniz çatışmasında Türklere ait Alman bayraklı iki geminin olaylara karıştığı belirtilir ("A Goeben és." *Az Est*, 18 Ekim 1914, 5). Bir yandan Rusların, Çanakkale Boğazı'nın açılması yönündeki baskıları sürmektedir ("Nem Nyítják." *Az Est*, 19 Ekim 1914, 5). Bu gelişmeler Türklerin savaş hazırlıklarını hızlandırmaktadır. Türk-Rus sınırına doğru yola çıkan üç yüz bin kişilik Türk ordusunun ve emir bekleyen deniz kuvvetlerinin durumu; Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın *Politika*'da yayımlanan açıklaması ("Törökország Katonai." *Az Est*, 19 Ekim 1914, 7) Rus gazetelerinden alıntılarla aktarılır. Gazetelerde güçlenen pan-islamist propagandadan söz edilmiş; İran'da, Kafkasya'da, Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da Müslümanlara cihat çağrısı yapıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Rus kaynaklı haberlere göre cihat için yalnızca İstanbul'da iki buçuk milyon Türk lirası toplanmıştır ("Török-Orosz." *Az Est*, 20 Ekim 1914, 7).

Haberde itilaf devletleri için çalışan kışkırtıcı ajanların hazırlıkları baltalamak için Hristiyanlara yönelen başarısız girişimlerinden sonra şimdi de Türkiye'deki Yahudi grupları hedef aldıklarına ilişkin duyumlara ve Osmanlı resmi makamlarının propagandaların etkili olmasına izin verilmeyeceğine ilişkin açıklamalarına da yer verilmektedir ("Törökország Szárazföldi." *Az Est*, 21 Ekim 1914, 5).

Osmanlı yönetiminin İngiliz zırhlısı *Espielge*'i Şattü'l-Arap'tan uzaklaştırılması talebi,¹⁴ Mısır ve Karadeniz'deki gerilimlerin, itilaf devletleri

•••

13 Hasan Tahsin (Osman Nevres Recep Bey 1888-1919) Osmanlı istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa adına Balkanlar'da İngilizler lehine çalışan Buxton kardeşleri takip etme görevini üstlenmiş, suikastı o düzenlemiştir. Yakalandıktan sonra 5 yıl hapis cezasına çarptırılır, 1916'da Türk ordusu Bükreş'e girince serbest kalır (Nehir ve Bulut 2021, 258). 15 Mayıs 1919'da İzmir'de Yunanlar tarafından karşı ilk kurşunu atan kişi olarak tanınmaktadır (Kutay 2022).

14 Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914'te Şattü'l-Arap Havzasına asker çıkararak Irak harekâtını başlatacaktır (Şahin 2017, 7).

ve Türkiye arasında çıkabilecek bir savaşı tetikleme ihtimali ("Törökország és Entente." *Az Est*, 28 Ekim 1914, 4), Batılı gazetelerin "Türklerin Almanya'nın kışkırtmasıyla kendilerini savaşta bulabilecekleri" iddiaları da haberlerde irdelenmiştir ("Török-Orosz." *Az Est*, 20 Ekim 1914, 7). Hemen her gün, Türklerin savaşa girmesine yol açabilecek gelişmeler yaşandığı ifade edilmektedir; Türklerin Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne başkentten ayrılmalarını önermesi, Hint Müslümanlarının ayaklanma hazırlığı içinde olma ihtimali¹⁵ aktarılmıştır ("Törökország és Entente." *Az Est*, 28 Ekim 1914, 4).

Muhabirler, boğazların tarafsızlığı konusunu Enver Paşa ve Cavid Bey ile de görüşür. Enver Paşa, Türkiye'nin barış yanlısı olduğunu, diğer devletler silahlanırken Türkiye'nin de silahlanma hakkının bulunduğunu, bunun kendi tabiriyle "provokatif" değil, "preventif" bir tavır olduğunu ifade eder ("A Készülö Törökország." *Az Est*, 8 Ekim 1914, 8).

Az Est muhabirlerinin "Yeni Sırbistan'da, Nam-ı diğer 'Eski Sancak'taki izlenimleri" de Macarların Türklerle ilişkileri ve Türklere dair yorumları ile ilgili olarak gazetede yer almıştır. Macarların bölgedeki Türkler tarafından sevgiyle karşılandıkları, Türklerin kendilerine içleri çökelek ve yumurtayla, erikle dolu sepetler sundukları ifade edilmiştir ("Foglalásunk Új." *Az Est*, 29 Ekim 1914, 4). Böylece haberlerde Türk-Macar ilişkileri açısından olumlu temasların vurgulanmaya başlandığı da söylenebilir.

Sokaklarda Savaşın Ayak Sesleri

"Daha dün sükûnetin ve seçkinliğin adresi olan Pera'da bir telaş hâkim. Diplomatların endişesi yüzlerinden okunuyor ...Tokatlıyan Oteli'nin kahvehanesi her zamanki havasından uzak, tedirgin insanlarla dolup taşıyor."¹⁶ ("Enver Paşa." *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3). Sokakta huzursuzluk artmaktadır. Eski Saray'ın yerindeki Harbiye Nezareti önünde, Kapalı Çarşı'da da ("Enver Paşa." *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3) Türk ve Alman subaylar ve komutanlar koşturmaca içindedir. Galata köprüsü [Valide Sultan Köprüsü] civarında, Rus gemilerinin demirlediği limanda gerginlikler yaşanırken Rus büyükelçi Ruslara İstanbul'dan bir an önce ayrılmalarını salık vermiştir.

•••

15 İngilizler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı cepheye sürülen Hintli askerler içinde Müslüman olanların zaman zaman ayaklandıkları, bastırılan ayaklanmalar sonucunda öldürüldükleri bilinmektedir.

16 Haberin devamında perdesini kapatan Taphan Tiyatrosu'ndan söz edilmektedir ancak bu tiyatroya herhangi başka bir kaynakta rastlanmamıştır.

Rusça tabelalara saldırılması, çift başlı kartalın sökülüşü (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3), İngiliz büyükelçisinin ailesini göndermesi, ardından Amerikan büyükelçisini ziyaret etmesi, Fransızların serinkanlılıkla bekleyişi (“A Török a Franciak.” *Az Est*, 2 Kasım 1914, 7) haberlerde yer alır.¹⁷

Reuters'ta atıfla Türk donanmasının Odessa'ya girdiği, demirlemiş Rus gemilerini hedef aldığı, eskiden Almanlara ait olan “*Goeben*” [Sultan Selim] adlı geminin Sivastopol'u bombaladığı bildirilir (“Az Orosz Nagykövet,” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 1). Karadeniz'deki çatışmanın ayrıntılarına, *Agence Ottoman*'a atıfla yer verilir:

Türk donanmasını taciz eden ve tatbikatlarını engelleyen Rus donanması, 29 Ekim'de Türk donanmasına fiilen saldırdı. Saldırının ardından Türk donanması yedi yüz mayın taşıyan beş bin tonluk mayın gemisi *Prut*'u batırdı. Bir Rus torpido gemisi ağır hasar gördü. Türkler kömür taşıyan bir Rus gemisine de el koydu. *Gayreti-Vataniye* adlı Türk muhrip bin yüz tonluk *Kobanets* adlı bir Rus gambotunu batırdı. *Muavenet-i-Milliyet* tarafından fırlatılan bir başka torpido, başka bir Rus savunma gemisine hasar verdi. Otuz subay ve yetmiş iki denizci, batık ve harap Rus gemilerinden Türkler tarafından kurtarılarak esir alındı. Tanrıya şükür Türk donanmasına bir zarar gelmemiştir (“Az Orosz Nagykövet.” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 1).

Türkiye artık fiilen savaştadır:

Türk tarafından, en mutena çevrelerden, büyük söz sahibi olan ancak adını şu anda zikredemeyeceğim Türk bir devlet adamından şu hususları öğrendim: “Çatışmaya *Sultan Selim*¹⁸ (*Goeben*) ve *Midilli* (*Breslau*) gemileri neden olmuştur. İstanbul'daki Rus ve İngiliz büyükelçilerinin geçen hafta İngiltere ve Rusya'nın *Sultan Selim* ve *Midilli*'nin alınmasını doğru bulmadıklarını belirttiklerini hatırlatırım.” (“Az Orosz Török.” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 7).

Bu süreçte Türkiye ve Sırbistan arasındaki barışçıl diplomasinin, Sırbistan elçisinin Babıali'ye ilettiği nota ile sonlandığı, kendisinin Dedeagaç ve Selanik

•••

17 İngiltere ile ikili ilişkilerin kopması Osmanlı donanmasına ait olduğu söylenen gemilerin Odesa ve Karadeniz'deki diğer Rus limanlarını 29 Ekim'de bombalamaları sonucunda gerçekleşir. Dönemin İngiltere Büyükelçisi Mallet, *Goeben* zırhlısının uzaklaştırılması halinde gerilimin yatışma ihtimalinin konuşulduğunu ancak yine de üç devletin elçilerinin pasaportlarını geri istediklerini aktarır (Balçı 2015, 15). Aksakal da itilaf devletlerinin bu adımı Bab-ı Âli'nin kendileriyle savaşma kararı olarak gördüklerini ve bu nedenle İstanbul'daki İtilaf büyükelçileri Maurice Bompard, Michael Nikolaevich Giers ve Louis Mallet'in, derhal yola çıkma talebiyle pasaportlarını istediklerini belirtmiştir (Aksakal 2008).

18 *Goeben* gemisinin adı “Yavuz” olarak değiştirilmiştir.

üzerinden ülkesine döneceği ("Szerbia és Törökország." *Az Est*, 4 Kasım 1914, 5), Türk büyükelçisinin Londra'dan ayrılacağı da ("A Londoni Nagykövet." *Az Est*, 4 Kasım 1914, 5) haberlerde yer bulur.

Bayram sabahı İstanbul'da bin kişiyi aşan kalabalık sokakları doldurmuş, Türk donanmasının zaferinden duyulan sevinç dile getirilmiş; Alman ve Avusturya-Macaristan Büyükelçilikleri önünde toplanmıştır ("Nagy Tüntetések." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 7). *Az Est* muhabiri Macarlar, Avusturyalılar ve Almanlar açısından dostane bir ortam olduğunu, halkın sokakta Macar ya da Alman gördüğünde sevgi gösterilerinde bulunduğunu, Avrupalıların bu güzel şehirden ayrılmak için erken ve abartılı bir telaş içinde olduklarını düşündüğünü belirtir ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2).

Muhabir, savaş yanlılarının günbegün İstanbul sokaklarında rastlanan ateşli gösterilerini Budapeşte'deki seferberlik zamanlarına benzetmektedir. Dervişler devasa yeşil bayraklarla ve kan lekeli mendillerle yürümektedirler ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2). Haberde dini bir ittifakın İslam alemi için anlamından ve İran-Türk-Afgan askeri güç birliği kararının öneminden de söz edilmektedir ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2). Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki Müslüman vilayetlerin çoğu, şimdi yabancı devletlerin tahakkümü altındadır: "Mısır İngiltere'nin elinde, Kafkasya'daki çok sayıda Müslüman kabilesi Rusya'nın boyunduruğundadır; Fransa, Suriye ve Arabistan üzerinde artan bir nüfuz peşindedir" ("Az Orosz-Török." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2). Bir Müslüman ittifakı ihtimali bu şekilde dillendirilirken özellikle İngiltere ile ilgili çatışma haberlerinde yer alan düşman imgesinin etnik kimlikten daha çok dini kimlikle tanımlandığı, "Müslümanlar" imgesinin tercih edildiği görülmektedir. ("Muhammedan Csapat." *Az Est*, 4 Kasım 1914, 1). Gazete, çatışmaların bir Müslüman-Hristiyan savaşına dönmesi olasılığını böylelikle dillendirmektedir.

Aynı günlerde Alman imparatorunun emriyle Müslüman esirlerin serbest bırakılmasının yarattığı sevinç ve istasyonda toplanan kalabalığın tezahüratlı karşılamaları anlatılır. Kurtarılanlar, "zalimlere karşı savaşmak için" Türk ordusuna yazılacaklardır ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2-3). İslam aleminde daha önce görülmedik bir olay yaşanagelmekte, "Şiiler ve Sünniler el ele" vermektedir ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2).

Bir yandan Türkiye'nin farklı illerinden yükselen sesler de gazetede görünmeye başlar. Konya'daki mitingden söz edilir. "Yurtseverler" Türk donanmasının başarılarını kutlamak için toplanmış, dualar edilmiş, coşkulu

konuşmalar yapılmış, “kutsal savaş” (cihat) uğruna canlarını ve tüm mal varlıklarını feda etmeye ant içmişlerdir. Türkiye’nin başka kentlerinde de benzer protesto ve gösteriler gerçekleşmiştir (“Népgyűlések Törökországban.” *Az Est*, 4 Kasım 1914, 5), bunlar önceki hafta İstanbul’da itilaf devletlerine karşı gerçekleşen büyük sokak gösterilerini andırmaktadır (“Tüntetés Konstantinápolyban.” *Az Est*, 6 Kasım 1914, 7).

O sırada Osmanlılara karşı Petersburg’ta gerçekleştirilen gösteriler de haberlerde yer alır. *The Times*’ın Petersburg kaynaklarına atıfla, Rusya’da, kadim düşmanla hesaplaşma vakti geldiğinden, bir coşkunun hâkim olduğu, Kışlık Saray’ın önünde Türkiye ve Almanya’ya karşı toplanan kalabalığın Rus Milli Marşı’nı okuduğu aktarılmıştır: “Rus ordusu İstanbul’a girip Ayasofya Camisi’nden hilali söküp yerine haçı yerleştirene kadar sakinleşmeyecek”tir (“Török Ellenés.” *Az Est*, 3 Kasım 1914, 7).

İtilaf Devletleri Yurttaşlarına Yönelik Kısıtlamalar

8 Ekim 1914’te *Az Est* tarafından bizzat Enver Paşa ve Cavid Bey’in bilgilerine başvurulmuş savaşa hazırlık sürecine ilişkin haberde, Avrupalıların Türklerle aynı hukuk sistemine tabi tutulacağı, imtiyazların askıya alınacağı konusu (“A Készülő Törökország.” *Az Est*, 8 Ekim 1914, 8) gündeme getirilmiş, Maliye Nazırı Dsevad [Cavid Bey]¹⁹ kapitülasyonların kaldırılmasının devlete ek bir gelir sağlayacağını, yabancılardan bundan böyle vergi tahsil edileceğini ifade etmiş (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3), Enver Paşa ise kapitülasyonların lağvedilmesiyle Türkiye’nin kendi topraklarında yeniden iktidarı ele geçireceğini belirtmiştir (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3).

Yabancı diplomatlar birer birer İstanbul’dan ayrılmaktadır. Grande Rue de Pera’da [Cadde-i Kebir], Rus Büyükelçiliği polis tarafından kordon altına alınmış, kentteki Ruslar gösterilerden önce elçilik binasında toplanmış, yaklaşık otuz araçla Sirkeci Garı’na doğru yola çıkmışlardır. Binanın üzerindeki iki Rus kartalı branda ile kapatılmış ve bu tarihi an kalabalık bir kitle tarafından tezahüratla izlenmiştir (“Hogy Vonultak Ki.” *Az Est*, 9 Kasım 1914, 5). Rus büyükelçisinin ayrılışının ardından (“Az Orosz Nagykövet.” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 1) Ruslara ait banka, gazeteler ve diğer işletmeler de kapanmıştır (“A Konstantinápolyi Orosz.” *Az Est*, 3 Kasım 1914, 7).

Fransız ve İngiliz büyükelçileri ise bir gün sonra ayrılmış, İngiliz

19 Mülkiyet yapısı gereği gazete, Maliye Nazırı Dsevad [Cavid Bey]’i övgülü sözlerle tanıtırken, Yahudi olduğunu da özellikle vurgular (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3).

binasına Amerikan bayrağı asılmış, her üç devlete tabi olanların Amerikalılar tarafından temsil edileceği aktarılmıştır ("Hogy Vonultak Ki." *Az Est*, 9 Kasım 1914, 5).

Londra'daki Türk büyükelçisi ve Niş'teki konsolosluk mensupları da ayrılır, Türk tabiiyetindekilerin temsil hakkı İtalyanlara devredilir ("A Török Lovasság." *Az Est*, 7 Kasım 1914, 1). Ermeni Katolik Patrikhanesi bütün piskoposluk ve patrikhaneye bağlı tüm kiliselere Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında olduklarını duyururlar ("Az Örmények A Török." *Az Est*, 9 Kasım 1914, 6). Başkent İstanbul'da ve Anadolu'da Türklerin Avusturya-Macaristan ve Almanya ile saf tuttuğu haberlerinin sevinçle karşılanması ise tekrar tekrar ifade edilir ("Hírek Konstantinápolyból." *Az Est*, 11 Kasım 1914, 4).

Yabancılarla ilişkilere ilişkin yeni düzenlemeler çerçevesinde yalnızca Almanca, Türkçe, Fransızca ve Arapça telgraflar alınacak, mektuplar açık zarflı iletilecektir. Yabancı uyrukluların yolculuktan 24 saat önce bildirimde bulunması ve harç ödemesi zorunludur; yanlarında ancak belli miktar para götürebileceklerdir ("Az Új Török." *Az Est*, 7 Kasım 1914, 5).

Saray, yabancı temsilciliklere ve elçiliklere şifreli telgrafları da yasaklamıştır ("A Törökországi." *Az Est*, 7 Kasım 1914, 5). Rus Büyükelçisi'nin Büyükdere'deki yazlık sefaretinde telsiz düzenek ve savaş malzemeleri arandığı aktarılmaktadır ("Házkutatás az Orosz." *Az Est*, 8 Kasım 1914, 1). Diğer yabancı işletmelere, bankalara, sanayicilere tanınan ayrıcalıkların da sonlandırıldığı haberler arasındadır ("Az İdegen Vallálatok." *Az Est*, 8 Kasım 1914, 1).

Maliye nazırının istifası, görevi geçici olarak dahiliye nazırının üstlenmesi (A Török Pénzügyminiszter." *Az Est*, 5 Kasım 1914, 3), Ahmet Nesimi'nin [Sayman] ticaret ve ziraat nazırlığına getirilmesi savaşın iç siyasete yansımaları olarak aktarılırken ("Az Új Földművelés" *Az Est*, 7 Kasım 1914, 5), Pál Kéri²⁰ iç ve dış hareketlilikleriyle gündemin çok uluslu gündelik yaşam kültürüne nasıl yansıdığını *Tanin*'i anarak aktarır (Kéri 1914, 6):

•••

20 Pál Kéri (1882-1961) gazeteciliğe *Az Est*'te başlamış ve siyasi haberleriyle tanınmıştır. Mihály Károlyi çevresine yakındır. Burjuva demokratik devriminde etkin rol oynar. Macar-Sovyet cumhuriyeti sürecinde basın direktörlüğünün üç üyesinden biridir. Başbakan Tisza Istvan suikastıyla ilgili olarak yargılanır, ölüme mahkûm edilir, 1922'de tutuklu mübadelesi kapsamında SSCB'ye geçer, kısa süreli tutukluluğunun ardından Viyana'ya taşınır ve *Bécsi Magyar Ujság*'ta [Viyana-Macar gazetesi] çalışmaya başlar. 1924'ten itibaren *Arbeiter Zeitung*'ta, sonrasında *Volkswille*'de çalışır. 1934'te Nazi işgali öncesinde Çek başkentinden Paris'e kaçan Yahudi gazeteci, 1939'da İspanya ve Portekiz üzerinden Amerika'ya geçer ve gazeteci olarak yaşamını orada sürdürür ("Kéri Pál." 2022, *Arcanum*).

Tanin'in yazı işleri havadar, ahşap bir İstanbul villasında yer alır ve politikanın da kalbidir.

O zamanlar Talat Bey vardı, çingenedir, sonra dahiliye nazırı oldu. Cavit Bey, Yahudidir; kendisi bugünkü Maliye Nazırı ve Babanzade [İsmail Hakkı] Bey Kürttür, resmi görevi yok ama çok iyi makaleler kaleme alır.²¹

İçeri uzun boylu, sık, traşlı bir adam girdi, İngiliz ya da Amerikalı olduğunu düşündüm, Türkçe konuşuyordu, meğer bu yabancı beyefendi Osmanlı hukukunun biricik sarrafıymış. ... Türk hukuku revizyon görmeksizin, yüzyıllardan bu yana gelenekler ve dini kurallar çerçevesinde, modern yaşama uyarlaması güç bir biçimde sürdürülüyordu. ...Kont Ostrorog²² bu karmaşık sistemde Türkçe, Fransızca, Rusça Osmanlı hukuku üzerine kitaplar yazan ilk uzman, her hükümetin vazgeçilmez insanıydı (Kéri 1914, 6).

Haberin devamında yaşamını İstanbul'da kuran kamu yaşamına katkı sunmuş başka yabancı uyruklu insanların öykülerine de yer verilmiştir. En ünlü ve kalburüstü restoran ve kafelerin sahibi Tokatlıyan; büyük bilgin, Doğu uzmanı Mandelstam²³ gibi isimlerin ülkeden ayrılması durumunda Pera kültürüne ne olacağı sorgulanmıştır (Kéri 1914, 6.).

Türk-Macar İlişkileri

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte zaten dinamik olarak tanımlanabilecek Türk-Macar ilişkileri daha da canlandı. Böylece mevcut ekonomik, siyasi ve kültürel temelli etkinlikler savaş ittifakından kaynaklı askeri hamlelerle desteklenmiş oldu (Gábor Fodor, 2020).

Türkiye'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşaçağının beyanı, gazetede ortak düşmanlara karşı birlikte mücadele edecek olmaktan duyulan sevinç olarak yer bulur ("Török Népgyülésekröl." *Az Est*, 14 Kasım 1914, 2). Gazete *Tanin*'e atıfla Türklerin mesajına sayfalarında yer verir:

Türk ulusu bu dostluk ifadelerini asla unutmayacaktır. Biz bu savaşta kanımızın son damlasına kadar savaşaçağız ve dostlarımıza Türklerin gösterilen sevgi ve saygıya layık olduğunu kanıtlayacağız ("Török Népgyülésekröl." *Az Est*, 14 Kasım 1914, 2).

Belediye Başkanı István Bárczy, Osmanlı Başkonsolosu Ahmet Hikmet

•••

21 bkz. <https://www.otuken.com.tr/tanin-yazilari-i-ii>

22 Türkiye ile ilgili kitapları için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Leon_Walerian_Ostrorog

23 André Nikolaievitch Mandelstam (1869-1949): Rus diplomat. İki savaş arası dönemde insan hakları hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilir. Konuya ilişkin bkz. Aust, 2014.

Bey aracılığıyla, milliyetçi Türk derneklerinden (Türk Ocağı, Türk Yurdu, Türk Bilgi Derneği) Macar kardeşlerine gönderilen dostluk mesajlarını iletir. Macar kardeşleriyle birlikte insanlıktan yoksun düşmanlara karşı yürütülen şerefli savaş için başarılar dileyen Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi [Tanrıöver] imzalı mektup, dayanışma duygularıyla “Turan’ı kurma inancıyla” bitirilmiştir (“A Török Kultúregyletek.” *Az Est*, 19 Kasım 1914, 5).

István Bárczy buna cevaben “Yüce Türk ulusuyla Doğu halklarının kardeşliği ülküsünü paylaşmaktan mutluluk duyduklarını” bildirir (“A Török Kultúregyletek.” *Az Est*, 19 Kasım 1914, 5).

O hafta Doğu Akademisinde Türk Günü düzenlenecek, Türkolog Ignás Kúnos²⁴ Türkiye konulu bir sunum yapacaktır (“Török Ünnepe.” *Az Est*, 22 Kasım 1914).

Cihat Çağrısının Yankıları

“Hilafeti, padişahu ve tüm İslam’ı kurtarmak için silaha sarılıyoruz” (“A Nagy Szent.” *Az Est*, 13 Kasım 1914, 2). *Az Est*, İkdám’da yayımlanan cihada çağrısını,²⁵ metinde yer alan Türk-Alman dostluğunun tarihselliğini ifade eden bölümü de vurgulayarak aktarır (“A Nagy Szent.” *Az Est*, 13 Kasım 1914, 2). İran’daki Şiilerin İngilizlere karşı harekete geçeceği, Arapların Aden’de toplanacağı (“A siitak és az arabok.” *Az Est*, 13 Kasım 1914, 7), İran’da da Rus karşıtı cihat hazırlıkları haberde duyurulur. Gazeteye göre gelişmeler bütün İslam aleminin Türklere destek vereceğine işaret etmektedir (“Szent Háborút Hirdetnek.” *Az Est*, 16 Kasım 1914, 4). Aynı haberde 14 Kasım’da Fatih Camisi’nde halka okunan cihat fetvasının İstanbul’daki yankılarına da yer verilir. Otuz binden fazla kişi bayraklarla süslenmiş caddeleri doldurmuştur. Fatih Camisi önünde toplananlar, sultanın savaş ilanını büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Bununla birlikte fetvadan alıntılar da yapılır:

•••

24 Macar Türkolog Ignác Kúnos (1860-1945), Macarcanın kökenini araştırmaya, Türkçe ve Macarcanın bağlarını sorgulamaya koyulur ve Osmanlı topraklarına gelir. Dil tarihi, dilbilgisi ve diyalektoloji çalışmalarının yanı sıra Türk halk edebiyatı ile ilgili araştırmalarıyla, masal derlemeleriyle ün kazanmıştır. 1885-1890 yılları arasında yaptığı ilk araştırmaları Türkiye’deki folklor araştırmaları için de öncü kabul edilir (Çolak 2021, 9). Tasnádi’nin (2013, 161) ifadesiyle, bir “define araştırmacısı” olarak halk edebiyatı ürünlerini kayıt altına alarak gerçek bir hazineyi yok olmaktan kurtarmıştır.

25 Ulucutsoy, 3 Kasım 1914 tarihli İkdám’da Gaza-yı Ekber-Siláh Başına” başlıklı cihat çağrısı içerikli haberi cihat ilanının ilk işareti olarak değerlendirmiş, bunun 2 Kasım 1914’te Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş açmasının akabinde gerçekleştiğini ifade etmiştir (Ulucutsoy 2018, 178).

Bu kutsal savaşta yer almak her Müslümanın görevi midir? -Evet. İtilaf Devletlerine ve destekçilerine tabi Müslümanlar, Türkiye'yi destekleyen Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaşlırlarsa, Allah'ın gazabını hak ederler mi? -Evet. Ayak direyen Müslümanlar Allah'ın gazabını hak eder mi? -Evet ("A Szent Háborút." *Az Est*, 16 Kasım 1914, 7).

Cihat ilanı²⁶ Müslüman tebaasının desteğini seferber etmiş olacaktır (Aksakal 2015, 54). Fetvayı²⁷ bizzat dinleyen muhabir, cihadın²⁸ fetva ile değil ancak peygamberin bayrağının açılmasıyla ilan edileceğini ve bunun Müslüman olmayan bütün uluslara karşı açılmış olacağı görüşünü dillendirir ("Sztambul-Harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4).

O gün İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinin konuşmalarının ardından düzenlenen gösterilere katılanların Almanya ve Avusturya elçilik binalarının önünde de tezahürat yaptıkları ("Sztambul-harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4) ifade edilir. Cihadın dinî veçhesini ittifak eksenli bir siyasî vurgunun tamamladığı (Ulucutsoy 2018, 178) anlaşılmaktadır.

Eski Budapeşte Şehbenderi Muhtar Bey'in de konuşma yaptığı gösterinin akşam saatlerinde kamu düzenine zarar verici bir hale büründüğü, kalabalığın Fransız ve İngiliz dükkânlarını tahrip ettiği, tabelalarının indirildiği, Galata Köprüsünde, sahibi Avusturyalı olan bir dükkâna da İngilizce tabelası yüzünden zarar verildiği, Pera'daki ünlü İngiliz fırının, Fransız eczanenin ve Yunan baharatçının hasar gördüğü haberde ifade edilmiştir. En üzücü gelişmelerin Tokatlıyan Otelinde yaşandığı, kafenin ve pastanenin yerle bir edildiği, sağlam tek bir bardak

26 Aksakal, İtilaf Devletleri propagandasının Osmanlı'nın küresel bir İslami güce dönüşme arzusundan da Alman oyunundan da kaynaklanmadığını, Osmanlı Devleti tarihinde, özellikle 19. yy. ortalarından itibaren, kitle toplumu kurum ve medyalarının ortaya çıkmasıyla birlikte gazetelerin yazı işleri müdürlerinin, aydınların, gazetecilerin cihadın harekete geçirebileceği güçlü ideolojik potansiyeli fark ettiklerini ifade eder (Aksakal 2015, 54). Osmanlı basını da cihadın önemini Osmanlı kamuoyuna anlatmakla görevlidir (Kol 2017,2).

27 11 Kasım 1914'te öncelikle Halife Sultan Mehmet Reşat tarafından orduya hitaben bir bildirimde bulunulur. Yirmi dokuz dini otoritenin onayıyla, padişahın emri ve meclisin kabulüyle beş fetva olarak hazırlanan metin, 11 Kasım'da önce siyasi, askeri ve dini ileri gelenlere okunmuş, 13 Kasım'da hırka-i şerif odasında sultana cihat ilan etme yetkisi verilmiş, 14 Kasım 1914'te ise Fatih'teki Fatih Sultan Mehmet Camisi'nde Fetva Emni Ali Haydar Efendi'nin huzurunda-tarafından kalabalığa okunmuştur (Aksakal 2015, 56)

28 Kol, kavramın genel olarak gayrimüslimlere yönelik kullanılmasına karşın Birinci Dünya Savaşı ile bu tanımlamanın biraz dışına çıktığını, Müslüman Araplarla anlaşmazlıklara rağmen cihat ilanının bir psikolojik operasyon olduğunu vurgular (Kol 2017, 2).

tabağın dahi kalmadığı aktarılmıştır (“Sztambul-Harci.” *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4). Olayların ardından bütün eğlence mekânları kapatılır. Son ana kadar savaş olasılığını akla getirmeyen İngilizler ve Fransızlar da kentten ayrılmaya başlar (“Sztambul-Harci.” *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4).

Gazetenin not düştüğü bir olay da 1877-78 savaşlarında ölen Rus askerleri anısına dikilen abidenin yıkılmasıdır. Büyük protestolardan bir gün önce, *Turan* gazetesinde, sonrasında *Tercüman-ı Ahval*'de abidenin varlığına dikkat çeken haberlerin yapıldığı da anımsatılarak kalabalığın abideyi yıktığı²⁹ aktarılmıştır (“Sztambul-Harci.” *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4).

Türk-Rus savaşı, Mısır topraklarında yapılan Birinci Kanal Harekâtı, Kafkaslar ve diğer sıcak çatışmalar her gün aktarılırken, başkentin gündelik yaşamında iz bırakacak hamlelerden biri de Türk hükümetinin itilaf devletlerine ait okulların kapatılmasına ilişkin aldığı kararlar olacaktır (“Hirek Konstantinápolyból.” *Az Est*, 22 Kasım 1914, 4). İngiltere'nin Beyoğlu'ndaki büyükelçilik binasında iki araba dolusu askeri mühimmat bulunmuştur; Ruslara ait ticari bir okulda³⁰ ve Pera'daki Fransız okulunda telsiz haberleşme düzenekleri ele geçirilmiştir (“Fegyvereket Foglaltak Le.” *Az Est*, 22 Kasım 1914, 4). Boşalan binalara Türk okulları yerleştirilirken (“Orosz Drotnélküli.” *Az Est*, 24 Kasım 1914, 5), yabancı hastaneler de boşaltılır (“Idegen Iskolák.” *Az Est*, 24 Kasım 1914, 5). Aynı günlerde Anadolu'daki limanların Fransız ve İngiliz donanmaları tarafından ablukaya alındığı da haberlere yeniden konu olur (“A Kisázsziai Kikötők.” *Az Est*, 22 Kasım 1914, 4). Türk birlikleri bir yandan Süveyş Kanalı'na ulaşırken, yurt içinde Hükümet, kapatılan İngiliz ve Fransız işletmelere de el koymuştur (“A Törökök Lefoglalták.” *Az Est*, 24 Kasım 1914, 1).

•••

29 Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin yıkılışı Türk sinema tarihinin de başlangıcı sayılan kısa bir belgesel filme konu olmuştur. 14 Kasım 1914'te Fuad Bey tarafından kaydedilen film, Avusturya-Macaristan'dan Sacha film şirketinin teknik desteğiyle çekilir. Bu bilgi ve diğer değerli katkıları, kaynak desteği için hakeme teşekkürü borç bilirim. Belgeselle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayastefanos%27taki_Rus_Abidesinin_Y%C4%B1k%C4%B1%C4%B1%C5%9F%C4%B1

30 O dönem İstanbul'da birkaç Rus okulu olduğu bilinmektedir. Beyoğlu'nda Rus Asar-ı Atika Enstitüsü Müdürü idaresinde kız-erkek çocuklarının devam ettiği bir okul, Beyoğlu, Rus Papaz Mektebi Tercüman Sokağı 10 numaralı hanede rüşd-i idadî derecesinde kız-erkeklerin devam ettiği 6 sınıflı kiralık binada diğer bir Rus okulu bunlardan bazılarıdır (Mutlu, 2015). 1913 yılında kurulan ve bir yıl sonra kapatılan Rus Ticaret Odası'na bağlı faaliyet gösteren bir birimden de söz ediliyor olabilir. Söz konusu okulun hangisi olduğu gazete kaynağından anlaşılamamıştır.

“Savaş Devam Ediyor”

İtilaf Devletlerinin gazetelerinin haberleriyle mücadelenin de savaşın bir parçası olduğunu belirten Ferenc Molnár³¹ itilaf devletlerinin yanlı ve kışkırtıcı haberlerini “utanç verici” olarak nitelemektedir. Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının komutanları arasında şiddetli bir anlaşmazlık olduğu iddialarını buna örnek gösterir. Yalan haberin Ruslar aracılığıyla yayıldığını ifade eder (Molnár 1914, 1). Savaşın tek silahı kurşunlar değildir, kalemleri de hesaba katmak gerekir. Düşmana karşı nefreti körüklemek, Müttefiklerin sempatisini korumak ve tarafsızların dostluğunu geliştirmek o dönemki savaş propagandasının temel tutumları (Klestenitz, 2015) olarak benimsenmiştir.

1914 yılının sonuna doğru Batı Cephesi’nde bir bekleyiş, siperlerin sabitlenmeye başlaması, gazete içeriklerinde de görülecek, belirsiz döngü “savaş devam ediyor” biçimindeki manşetlerle teyit edilecektir.

Türkiye bundan böyle ilk sayfa haberleri içinde özellikle cephedeki başarılarıyla sıklıkla anılacak (“Török Hivatalos.” *Az Est*, 16 Aralık 1914, 1; “Török Parlament.” *Az Est*, 16 Aralık 1914, 5), cephe haberleri bundan böyle “Türk Resmî açıklamaları” başlığı altında sunulacaktır. Savaş sona erene değin, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın subay ve askerleri, Osmanlı cephelerinde savaşıyor, Mondros Mütarekesi imzalanana kadar, Osmanlı topraklarında kalacaklardır (Sarı 2019, 587). Mağlubiyet her iki imparatorluk açısından da büyük bir kırılma noktası oluşturacak, savaşın başından itibaren Galiciya ve Doğu cephelerinde de birlikte savaşan iki ulus, kayıplarıyla baş etmeye çalışacak, yenilginin ardından Macaristan’da yaşanan ayaklanmalar, Trianon Antlaşması’nın imzalanışı sonrasında Macaristan’ın nüfusunun ve topraklarının büyük bir kısmını kaybedişi (Öz 2017, 92) Türk kamuoyu tarafından; Milli Mücadele süreci ise Macar kamuoyu tarafından dikkatle izlenecektir (Kövecsi-Olah 2019, 249).

Sonuç

Az Est’te, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlıların temsilini “savaşın gölgesinde” yaşananları odağa alarak irdeleyen bu çalışma, gazete haberlerine tarihsel bir perspektifle yaklaşmanın, “gündelik” ve “dünelik” diyebileceğimiz iki ayrı zaman katmanıyla birden ilişki kurma fırsatı sunduğunu göstermiştir. Gazetelerin eş zamanlı tanıklığı ve aktarıcılık misyonu hem dönemin basın rejimini hem de “zamanın ruhunu” kavramaya; toplumsal ve siyasal

31 Birçok dünya diline çevrilen klasiklerden *Pal Sokaği Çocukları* adlı eserin yazarı olan Ferenc Molnár (1878-1952) Galiciya’da savaş muhabirliği yapmış, 1922’de anılarını *Egy Haditudóstitó Emlékei* [Bir Savaş Muhabirinin Anıları] adıyla kitaplaştırmıştır (Kárpáti 2022).

gerçekliği, medyanın yapısını ve savaş koşullarındaki işleyişini haber içeriklerinden doğru yorumlamaya olanak tanımıştır.

Az Est, sokak satışı ile okurlara kolayca ulaşabilmiş, reklam stratejileri, temsil ettiği biçimsel ve içeriksel yenilikler ile okurun dikkatini çekmiştir ancak savaşta beş yüz bine ulaşan tirajının işaret ettiği gerçeklik bununla sınırlı değildir. Geniş muhabir ağı, haber toplama olanakları, hem siyasette hem de edebiyat alanında söz sahibi yazar kadrosu ve taşrada erişilebilirliği, gazeteyi temel başvuru mecralardan biri kılmıştır. *Az Est* bu önemli işlevi yerine getirirken çalışmada tartışılan bulvar gazetesi mantığını da kaçınılmaz olarak dolaşıma sokmuş, savaşı takip etmek isteyen okur bulvar gazetesi anlayışını da satın alır olmuştur.

Osmanlı temsili açısından, siyasi gelişmelerin sokaktaki yaşamı nasıl dönüştürdüğü, gündelik yaşamın düzenlenişinde nasıl belirleyici olduğu ve gazetelerin bu bağlantıları açık etme potansiyeli haber sunumlarında net biçimde görülmüştür. Gelişmelerin dinamizmi, diplomatik adımlar ve toplumsal refleksler, savaş sürecinde İstanbul'un çok kültürlü yaşamındaki çözümler haberler aracılığıyla izlenebilmiştir. *Az Est* her ne kadar Osmanlı Devleti'ni müttefiki olarak olumlu bir çerçevelenme ile ele alsada kentte "Avrupalı" bileşenlerin yok oluşunun bir "hüzün" yarattığını saptamaktan da geri durmamış ancak sürecin sorumlusu olarak savaşın kendisine işaret etmiştir.

Cihat ihtimalinin, bir İslam dayanışmasının savaşın seyrini değiştirme olasılığı savaşın bu erken evresinde tartışılmıştır.

Türk-Macar ilişkileri açısından, savaşın başından itibaren oluşan müttefiklik duygusunun giderek geliştiği görülmüştür.

Bu yazıya konu olan dönemi ve sonraki süreçleri, karşılaştırmalı gazete analizleri yaparak ele almak şüphesiz çok daha verimli tartışmalara olanak tanıyacak, haber çerçevelenmenin ve yanlılığın somut örnekleri böylelikle daha derinlemesine irdelenebilecektir.

Gazetelerin tarih çalışmaları için sahip oldukları potansiyel, yanlış, eksik ve yanlı bilgi aktarma potansiyelleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Görüldüğü üzere aynı haberde bile kişi adları karıştırılabilmiş, varlığı tartışmalı kurumlardan söz edilebilmiş, okulların, tiyatroların gemilerin isimleri hatalı aktarılabilmektedir. Bu durum gazetelerin veri olarak değerlerini eksiltmese de araştırmacıların başka kaynaklardan teyit ederek ilerlemesini gerektirmektedir.

Kaynakça

- Aksakal, Mustafa. 2008. *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and The First World War*. Cambridge.
- Aksakal, Mustafa. 2015. "The Ottoman Proclamation of Jihad" *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad at the centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* editör Erik-Jan Zürcher, 53-69. Leiden University Press.
- Aust, Helmut P. 2014. "From Diplomat to Academic Activist: André Mandelstam and the History of Human Rights." *European Journal of International Law* 25 (4): 1105-1121.
- Altaylı, Yasemin. 2015. "Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi." *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 13 (19): 65-92. <https://doi.org/10.17518/caty.86051>
- "Az Osztrak-Magyar Monarchia és a propaganda az elso vilaghaboruban." 2014. *MTMI*. 21 Ağustos 2014. https://nmhh.hu/cikk/192497/Az_OsztrakMagyar_Monarchia_es_a_propaganda_az_elso_vilaghaboruban_
- Balcı, Meral. 2015. "İngiliz Büyükelçinin Gözünden I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlı Devleti'nin İçinde Bulunduğu Durum." *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (1): 9-35. <https://doi.org/10.16985/MTAD.2015118784>
- Bodó, Béla. 2021. *The White Terror: Antisemitic and Political Violence in Hungary 1919-1921*. Londra: Routledge.
- Buzinkay, Géza. 1993. *Kis Magyar Sajtotörténet*. Budapest: Haza és Haladás Alapítvány.
- Çırakman, Aslı. 2005. *From the 'Terror of the World' to the 'Sick Man of Europe': European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*. New York: Peter Lang.
- Çolak, Melek. 2021. *Macar Arşiv Belgeleri Işığında Ignac Kunos'tan Türkoloji Mektupları ve Eleştiriler (1885-1890)*. İstanbul: Selenge.
- Eker, Sami. 2015. "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Turkish Journal of Middle Eastern Studies* 2 (1): 31-66.
- Fenyo, Mario D. 1987. "Literature and Political Change: Budapest, 1908-1918." *Transactions of the American Philosophical Society* 77 (6): 1-156.
- Fodor, Gábor. 2020. "Vörös Kereszt és Vörös Félhold. Egy Magyar korház Konsztantinápolyban." *Jarványtörténelem*. Rubikon 5: 78-83.

- Fodor, Pál. 2016. *İmparator Olmanın Dayanılmaz Ağırılığı*. Çeviren Özgür Kolçak. İstanbul: Yeditepe.
- Fóti, Péter Csaba. 2021. "A Magyar Bulvar." *PRherald*, 28 Şubat 2021. <https://prherald.hu/a-magyar-bulvar-%E2%80%93-regen-es-ma/>.
- Frenyó, Krisztina. 2013. "Fejezetek, Miklós Andor életéből / 1. Rész." *Feeling Magazin*, 20 Haziran 2013. <http://feelingmagazin.hu/fejezetekmiklos-andor-eletebol-1-resz/>.
- Güngörmüş, Naciye. 2010. *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2000)*. Ankara: Köksav.
- Horváth, Zsolt. 2011. "A barbárokra várva. A büntény ábrázolásának teleológija a Kántor című szocialista krimiben." *Korunk*, 22 (3): 90–104.
- Mutlu, Şamil. 2015. "İstanbul'da Faaliyet Gösteren Yabancı Misyoner Okulları." *Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 9, 192-204.
- Kádár, Lynn Katalin. 2006. "Rothermere" *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rothermere.html>
- Kéri, Pál. 1914. "Gróf Ostrorog és." *Az Est*. 13 Kasım 1914
- Klestenitz, Tibor. 2015. "A nagy háború propagandája és a magyar sajtó." *In Medias Res* 4 (2): 392-410. <http://real.mtak.hu/30771/>
- Kol, Meltem. 2017. "Birinci Dünya Savaşında Psikolojik bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı." Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kövecsi-Olah, Péter. "Ortak Kader, Farklı Tepkiler-Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk ve Macar Ulus İnşâ Sürecindeki Benzerlik ve Farklılıklar." *19 Mayıs'ın Yüzyüncü Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 17-18 Mayıs 2019. Ankara. 246-253.
- Kutay, Cemal. t.y. "Nevres Recep (Hasan Tahsin), Bukston Kardeşleri Bükreş'te Vurmuştu." <https://core.ac.uk/download/pdf/132266676.pdf>
- Lengyel, Andras. (2022). "Az induló Az Est piaci „bevezetésének” egyik összefüggéséről és technikájáról." *Essze* 57 (9): 986. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/3034/az-indulo-az-est-piaci-bevezetesenek-egyik-osszefuggeserol-es-technikajarol>.
- "Magyar Múzeumok." 2014. <http://archiv.magyar-muzeumok.hu/kiallitas/1949-igy-most-mar-lohetnek%E2%80%A6koszonom>
- "Magyar Zsidó Lexikon" 2022. MEK. <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/13350.htm>
- Mantran, Robert. 1995. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. Çeviren Server Tanilli. İstanbul: Cem.

- "Mehmet Nabi Bey." *Taha Toros Arşivi* 2022. <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/172952/001514146006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Molnár, Ferenc. 1914. "Hangulatok és." *Az Est*, 29 Kasım 1914.
- Neumann, Iver B. 2007. "Európa Kialakulása: a török másik." Çeviren Nagy Mónika Zsuzsanna. 2000 írodalmi és Tarsadalmi Havi Lap 9. www.ketezer.hu/2007/09/europa-kialakulasa-a-torok-masik/.
- Nehir, Nurullah ve Hüseyin Bulut. 2021. "Balkanlardan Van'a Buxton Kardeşler ve Balkan Komitesi." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (Bahar): 257-272. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2021.014>.
- "Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi." 2013. *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*. Ed. Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç vd. İstanbul. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/130_osmanli_belgelerinde_birinci_d%C3%BCnya_harbi_1.pdf.
- Öz, Ayşe. 2017. "Trianon Antlaşması ve Macar Şiirine Yansımaları." *DTCF Dergisi* 58 (1): 89-101. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001504
- Pásztor, Árpád, 1914. "A Szarajevói Gyilkosok" *Az Est*, 16 Ekim 1914.
- Pynina, Tatiana.Yu. 2020. "Hungary Evening Press: Az Est Special Role." *RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism* 25 (2): 315-323. <https://doi.org/10.22363/2312-9220-2020-25-2-315-323>.
- Romsics, Ignac. 2018. *A Nagy Háború es Az 1918-19-és Magyarországi Forradalmak*. Budapest: Helikon.
- Saral, Emre. 2020. "Türk Cephelelerinde Savaşan Avusturya-Macaristan Askerlerinin Mondros Mütarekesi Sonrasında Memleketlerine Geri Dönüşleri." *19 Mayıs'ın Yüzdüncü Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 17-18 Mayıs 2019. Ankara, 586-597.
- Saral, Emre ve Saral Tosun. 2020. *Türklerle Beraber: Osmanlı Cepheleindeki Avusturya-Macaristan Birlikleri*. İstanbul: Kronik.
- Şahin, Hilal. 2017. "Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kût'ül-Amâre'de Sosyal Bir Dram." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (13):1-23.
- Tasnádi, Edit. 2013. "Anadolu Gezginini Ignac Kunos." *Türk-Macar İlişkileri Üzerine Seçme Yazılar* içinde, editör Abdülkadir Atıcı, 161-166. İstanbul: Paradigma.
- Taş, Oğuzhan. 2012. *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları: Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk*. İstanbul: İletişim.
- Turanjanın, Veljko Cvorovic Dragana. 2016. "Sarajevo 1914: Trial Process Against Young Bosnia-Illusion of the Fair Process." *Zbornik Radova* 50: 183.

<https://doi.org/10.5937/zrpfns50-11198>.

Ulucutsoy, Hasan. 2018. "Birinci Dünya Savaşı'nda Donanma Mecmuasının Cihat İlânı Özel Sayısı." *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology* 28 (2): 177-204. İstanbul University Press. <https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.497588>.

Veszi, Margit. 1914. "Az Est Munkatársai." *Az Est*, 17 Ekim 1914.

Wells, Herbert George. 1914. *The War That Will End War*. London: F C Palmer.

Winter, Jay, Geoffrey Parker ve Mary Habeck. 2018. *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*. Çeviren Tansel Demirel. İstanbul: İş Bankası.

Yararlanılan Gazeteler

"100 éves az első." *Volksgruppen*, 10 Ocak 2016. <https://volksgruppen.orf.at/v2/magyarok/stories/2751653/>.

"A Balkani Államok." *Az Est*, 14 Ağustos 1914.

"A Francia sajtó." *Az Est*, 3 Temmuz 1914.

"A Goeben és." *Az Est*, 18 Ekim 1914.

"A Készülő Törökország." *Az Est*, 8 Ekim 1914.

"A konstantinápolyi orosz vállalatok." *Az Est*, 3 Kasım 1914.

"A Londoni Nagykövet." *Az Est*, 4 Kasım 1914.

"A Nagy Szent Háború." *Az Est*, 13 Kasım 1914.

"A Német Győzelem." *Az Est*, 24 Ağustos 1914.

"A Siitak es Az Arabok." *Az Est*, 13 Kasım 1914.

"A Török Lovasság." *Az Est*, 7 Kasım 1914.

"A Törökök A Franciak." *Az Est*, 2 Kasım 1914.

"A Trónörökös Par." *Az Est*, 29 Haziran 1914.

"A Trónörökös Utolsó." *Az Est*, 1 Temmuz 1914.

"Anglia Megüzente." *Az Est*, 6 Ağustos 1914.

"Angliának." *Az Est*, 9 Ağustos 1914.

"Az Est" 2020. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/AzEst/>

"Az Est folyóirat, színes számolócédula." 2022. https://mandadb.hu/tetel/736374/AZ_EST_folyoirat_szines_szamolocedula.

"Az Idegen Vállalatok." *Az Est*, 8 Kasım 1914.

"Az Orosz Nagykövet." *Az Est*, 1 Kasım 1914.

“Az Orosz Török.” *Az Est*, 1Kasım 1914.

“Az Osztrák Magyar.” 21 Ağustos 2014. MTMI. https://nmhh.hu/cikk/192497/Az_OsztrakMagyar_Monarchia_es_a_propaganda_az_első_vilaghaboruban_I.

“Az Örmények A Török.” *Az Est*, 9 Kasım 1914.

“Az Új Földművelés.” *Az Est*, 7 Kasım 1914.

“Az Új Török.” *Az Est*, 7 Kasım 1914.

“Döntsenek A Fegyverek.” *Az Est*, 29 Temmuz 1914.

“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914.

“Európa Néptengere.” *Az Est*, 29 Temmuz 1914.

“Ezer Milliót.” *Az Est*, 16 Temmuz 1914.

“Fegyvereket Foglaltak Le.” *Az Est*, 22 Kasım 1914.

“Foglalásunk Új.” *Az Est* 29 Ekim 1914.

“Házkutatás Az Oros.” *Az Est* 8 Kasım 1914.

“Hazug, Véres.” *Az Est*, 15 Temmuz 1914.

“Hírek Konstantinápolyból.” *Az Est*, 11 Kasım 1914.

“Hogy Vonultak Ki.” *Az Est*, 9 Kasım 1914.

“Idegen Iskolák.” *Az Est* 24 Kasım 1914.

“Izgalmasabb Napja.” *Az Est*, 26 Temmuz 1914.

“Kéri Pál.” 2022. *Arcanum*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/keri-pal-76360/>

“Konstantinápolyban.” *Az Est*, 1 Kasım 1914.

“Mohamedán Csapat Megszallotta.” *Az Est* 4 Kasım 1914.

“Molnár Ferenc.” 2022. [https://Hu.Wikipedia.Org/Wiki/Moln%C3%A1r_Ferenc_\(%C3%Adr%C3%B3\)](https://Hu.Wikipedia.Org/Wiki/Moln%C3%A1r_Ferenc_(%C3%Adr%C3%B3))

“Nagy Tüntetések.” *Az Est* , 1 Kasım 1914.

“Nem Nyítják.” *Az Est*, 19 Ekim 1914.

“Nincs Európa.” *Az Est*: 6 Ağustos 1914.

“Orosz Drótnélküli Távíróállomás.” *Az Est*, 24 Kasım 1914.

“Princip Elmondja” *Az Est*, 10 Temmuz 1914.

“Részbeni Mozcósítás.” *Az Est*, 27 Temmuz 1914.

“Szarajevói Rémnapiok.” *Az Est*, 1 Temmuz 1914.

- "Szarajevói." *Az Est*, 1 Temmuz 1914.
- "Szent Háborút Hirdetnek." *Az Est*, 16 Kasım 1914.
- "Szerbia És Törökország." *Az Est*, 4 Kasım 1914.
- "Szerbia Nem." *Az Est*, 26 Temmuz 1914.
- "Szerbia Nyíltan Mondjon Le." *Az Est*, 10 Temmuz 1914.
- "Sztambul-Harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914.
- "Török Népgyűlésekről Üdvözlük." *Az Est*, 14 Kasım 1914.
- "Török Hivatalos." *Az Est*, 16 Aralık 1914
- "Török Parlament." *Az Est*, 16 Aralık 1914.
- "Török Orosz." *Az Est*, 20 Ekim 1914.
- "Törökellenes Tüntetések Pétervárott." *Az Est*, 3 Kasım 1914.
- "Törökország Es Entente." *Az Est*, 28 Ekim 1914.
- "Törökország Fegyveres." *Az Est*, 17 Ağustos 1914.
- "Törökország Katonai." *Az Est*, 19 Ekim 1914.
- "Törökország Szárazföldi." *Az Est*, 21 Ekim 1914.
- "Törökország Új." *Az Est* 22 Ağustos 1914.
- "Tüntetés Konstantinápolyban." *Az Est*, 6 Kasım 1914.
- "Válság A Világpolitikában." *Az Est*, 1 Ağustos 1914.

